

OSMANLI HÂKİMİYETİNİN İLK YILLARINDA FİLİSTİN'DE TİMAR SİSTEMİ (GAZZE VE KUDÜS SANCAKLARI ÖRNEĞİ)

Ünal TAŞKIN (*)

Öz

Osmanlı Devleti'nde reaya adıyla bilinen halkın, devlete karşı birtakım mükellefiyetleri vardı. Bu mükellefiyetler içerisinde, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden kaynaklı, ödenmesi gereken vergiler mevcuttu. Çünkü ekilebilir arazinin kullanım hakkı devlete aitti. Devlet, o bölgede görev yapan asker ve memurlarına, maaşlarına karşılık olarak, bu vergi toplama işini verirdi. Timar adıyla bilinen bu sistem, devletin idarî, askerî ve iktisadî denetimini sağlıyordu. Bu çalışmada Gazze ve Kudüs bölgelerinde, timarın uygulanış biçimi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Timar, Gazze, Kudüs

During the First Years of Ottoman Rule Timar System in the Palestine (Example of Gaza and Quds Sanjaks)

Abstract

People generally known as reaya in Ottoman State had some responsibilities to state. Among these responsibilities there were tax figures to be paid about agricultural and husbandry facilities. Because In the Ottoman Empire, the property rights of the fertilizable lands were belonged to state. State gave their soldiers and civil servants in those regions the duty of collecting these taxes as their salaries. This system, known as grooming and state was provided administrative, military and economic control. In this study, Gaza and Quds areas, will be examined embodiment of tumar.

Keywords: Timar, Gaza, Quds

*) Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
(e-posta: unaltaskin@hotmail.com)

Giriş

Osmanlı Devleti, ele geçirdiği yeni yerlerin mevcut durumunu, daha ziyade malî ve iktisadî açıdan tespit edebilmek maksadıyla, adına tahrir denilen sayımlar yaptırır. Belli birtakım usullerle yapılan bu sayım işlemleri neticesinde, tahrir eminlerinin yanındaki imparatorluk kâtipleri, amacı doğrultusunda kullanılacak defterler tutarlardı. İdarî teşkilata esas teşkil eden ve sancak adı verilen yönetim birimleri esas alınarak yapılan bu sayımlar, ilgili bölgenin genel durumu ile gelir kaynakları hakkında bilgi elde etme genel amacını taşıyordu.

Gelir kaynaklarının sağlıklı bir şekilde tespit edilmesi, devlet için son derece önemli bir meseleydi. Zira var olan gelir kaynakları, Osmanlı Devleti'nin askerî gücünün önemli bir bölümünü oluşturan ve tımarlı sipahi adı verilen askerlere, görecekleri hizmetler karşılığında, tasarruf yetkisiyle sunuluyordu. Bunun yanı sıra, ilgili bölgeden bizzat devlet hazinesine girecek miktarın belirlenmesini de sağlıyordu. Dolayısıyla tahrir işlemi temelde, yönetilecek bölgenin idarî, askerî ve iktisadî denetimini, özelde ise devletin malî kaygılarını içeren bir süreci ifade ediyordu.

Tahrir yani sayım işlemi bittikten sonra, tertip edilen defterlere Mufassal Defter, bu defterlerin özeti şeklinde hazırlanan ve sadece mevcut gelirlerin kimlere, ne şekilde verileceğini gösteren defterlere ise İcmal Defter adı veriliyordu. İcmal defterlerde, tahrir sırasında ortaya çıkan gelirler, devletçe belirlenen oranda, tımar erbabına, maaşları karşılığı dağıtılıyordu. Tımar erbabı buna karşılık, gelirleriyle orantılı olarak cebelü adı verilen askerler beslemek zorundaydı. Bu açıdan bakıldığında devlet icmal defterler yardımıyla, mevcut tımarlı sipahi sayısını tespit edebildiği gibi, genel bir askerî sayım mekanizmasını işler hale getiriyordu.

Bu sayım işlemi belirli aralıklarla yenilenip bilgiler güncelleniyordu. Dolayısıyla gelir kaynaklarının tespiti ve bu gelirlerin paylaşılması işi, devletin temel işleyiş unsurlarından biriydi. Bu sayede devletin merkezî otoritesi, görevlendirilen tımar erbabı eliyle, ilgili bölgede hissettirilmiş oluyordu.

Osmanlı yönetimine geçtikten sonra Gazze ve Kudüs'ün ilk tahriri, Safed ile birlikte 1518-1520 yıllarında yapılmıştır. Tahrir sonuçlarını içeren defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 427 numarada kayıtlıdır (TD 427). İncelememize kaynak oluşturan 131 numaralı defter ise, içindeki derkenar kayıtlarından anlaşılacağı üzere 1525-1526 yıllarında düzenlenmiş bir icmal defteri olmalıdır¹.

Gazze ve Kudüs Sancaklarının İdarî Durumu

Gazze ve Kudüs sancakları, Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık zaferinden sonra, Suriye ve Filistin'in Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte ayrı yönetim birimleri olarak teşkilatlandırılmışlardır. 1516'da yapılan ilk tevcihte, Gazze İsa Bey oğlu Meh-

1) 131 numaralı icmal defterinde yer alan kayıtlar 932-938 (1525-1531) yılları arası kayıtları içermektedir.

med Bey'in, Kudüs Evrenosoğlu İskender Bey'in yönetimine bırakılmıştır. Fakat daha sonra bu iki sancak Şam ve Safed ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren eski Memlûk beylerinden Canbirdi Gazalî'nin yönetimine verilmiştir. Ancak Canbirdi Gazalî, Yavuz'un ölümünden sonra isyan etmiş ve bu isyan sonucunda da öldürülmüştür. Gazalî gailenin ortadan kaldırılmasından sonra Şam, Safed, Gazze ve Kudüs sancakları ifraz edilerek her biri müstakil sancak haline getirilmiştir. 1522 yılında yapılan tevcihte Gazze Musa Bey'in, Kudüs ise Kara Hasan Bey'in yönetimindedir (Çakar, 2003a, s. 356-359).

1523 yılına gelindiğinde Gazze ve Kudüs birleştirilerek tek bir sancak olarak itibar görmüştür. Bu zamanda sancağın Gazze, Remle, Kudüs ve Halilürrahman olmak üzere dört nahiyesi bulunmaktadır (Arşiv İdaresi, 1999, s. 291).

1526-1527 yıllarında bölge, Gazze ve Kudüs Sancağı adıyla Şam Beylerbeyliği'nin sancaklarından biri durumundadır (Kunt:1978, 129). Bu dönemde sancakbeyliği görevini ise Üveys Bey birader-i Mehmed Bey yürütmektedir (Çakar, 2003a, s. 359). İncelediğimiz defterdeki kayıtlar da bu yıllar ile ilgili bilgileri içermektedir. Bu zamanda sancak Gazze, Remle, Kudüs ve Halilürrahman adlı dört nahiyeye ile Gazze, Remle ve Kudüs adlı üç kasabadan (nefs) ibarettir. Ayrıca Gazze ve Kudüs, sancağın iki ayrı kaza merkezi olarak görülmektedir.

Sancak Gelirleri ve Gelirlerin Paylaşımı

Osmanlı Devleti'nde vakıf ve mülk addedilen topraklar dışındaki bütün ekilebilir arazi mirî yani devletin sayılmıştır. Toprağı ekip biçme ile ilgilenen köylüler ise, devletin toprak üzerindeki kiracıları olarak kabul edilmiş ve bu topraklar her türlü kişisel tasarrufun dışında tutulmuştur. Yani köylü işlediği toprağı, satamaz, çocuklarına miras olarak bırakamaz ve izinsiz olarak başkasına devredemezdi. Köylüler şahsî birtakım vergiler vermekle mükellef oldukları gibi, yetiştirdikleri ürünler ve hayvanlar için de belirli oranlarda ödemeler yaparlardı.

Topraklarda havass-ı hümâyûn olarak kaydedilmiş yerlerin gelirleri, devlet hazinesine, vakıf olarak kaydedilmiş yerlerin gelirleri ise hangi vakıf için ayrılmışsa oraya aktarılırdı. Bunun dışında kalan ve gelir getiren bütün topraklar, devlet görevlilerine, maaşları karşılığı dağıtılıyordu. Dirlik adı verilen bu uygulamada, topraklar belirli gelir dilimlerine göre ayrılıyor ve devlet memurlarına, kıdem ve istihkaklarına göre tasarruf yetkisi veriliyordu. Dirlik, 100.000 akçeden fazla gelire sahip olan has, 20.000 ile 100.000 akçe arası gelire sahip olan zeamet ve geliri en fazla 19.999 akçe olan tımar olmak üzere üç şekilde tevcih ediliyordu.

Dirliklere ayrılan gelirlerin önemli bir bölümünü kırsal kesimden alınan vergiler oluşturuyordu. Şehir ve kasaba (nefs) gelirleri daha çok padişah veya ümera haslarına ayrılıyordu. Köylerin vermekle mükellef oldukları miktarı ifade eden hâsıl, maktu' veya kasm olarak tahsil ediliyordu. Maktu', bir köyün önceden belirlenmiş bir miktarı ödemesi, kasm ise her ürünün ayrı ayrı ölçülerek vergisinin belirli bir oranda alınması yöntemiydi. Toplanan hâsılın tamamı has, zeamet veya tımar olarak değerlendirilebileceği gibi, hisse-

ler halinde birden fazla kişiye de paylaştırılabilir. Diğer yandan hâsılın tamamının bir vakfa veya mülke ait olduğu durumlar da olabilir. Ayrıca hâsıl, hisseler halinde vakıf veya vakıflar ile mülklere de bırakılabilir. Hâsılın vakıf veya mülklere ait olduğu durumlarda, ister hisseli ister tamamen olsun, dirliğin sahibi toprak mahsullerinden “el-öşr” adı altında bir pay alma hakkını elde ederdi. Bu pay vakfa ayrılan gelirlerin genellikle onda birine karşılık gelirdi. Malikâne-dîvânî sistem adı verilen bu uygulamada, toprak üzerinde hem mülk sahibi veya vakıf hem de dirlik sahibi iki ayrı tasarrufçu unsur olarak görülmektedir. Devlet bu sayede otoritesini, vakıf veya mülk kabul edilmiş topraklar üzerinde hissettirmiş oluyordu.

Gazze ve Kudüs Sancağı’nda dirlik gelirleri, şehir ve kasabalarda ticarî ve sınaî faaliyetlere dayalı gelirler ile güvenlik hizmetlerinden elde edilen gelirlerden oluşuyordu. Köylerde ise bu durum belirgin bir şekilde tarımsal ve hayvansal üretimden kaynaklı gelirlere dönüşüyordu. Diğer yandan Osmanlı öncesinden intikal eden birtakım gelir kalemleri de dirliklere kaynaklık ediyordu. Yukarıda bahsettiğimiz malikâne-divânî sistemindeki öşr ve Memlûklardan devralınan himaye gibi vergiler dirlik gelirleri içerisinde değerlendirilmiştir.

Haslar

Geliri 100.000 akçeden fazla olan toprakları tabir etmek için kullanılan has, sancakbeyinden başlayarak sultana kadar olan üst dereceli devlet görevlilerinin tasarruf yetkisine sunulan yerlerdi. Sultan için ayrılan yerler hass-ı şâhî, havas-ı hümâyûn veya hassha-i pâdişâh-i alempenâh olarak isimlendiriliyordu. Sancakbeyi hasları ise hass-ı mirlivâ olarak ifade edilmekle birlikte sancakbeyinin görevli olduğu sancağın, Osmanlı teşkilat yapısı içerisindeki kıdemine ve derecesine göre farklı miktarları ifade edebiliyordu.

İncelediğimiz defter has kayıtlarıyla başlamış ve fakat hasların kime tahsis edildiği belirtilmemiştir. Ancak defterin 127. sayfasında özetlenen gelir toplamları arasında, sancakbeyine ayrılan gelirler 551.371 akçe olup bu miktar defterin 6. sayfasında verilen has miktarlarının toplamıyla aynıdır. Dolayısıyla defterin sancakbeyi hasları kayıtlarıyla başladığını söyleyebiliriz.

Bu devirde Gazze-Kudüs sancakbeyi olduğu bilinen Üveys Bey birader-i Mehmed Bey, yukarıda da izah ettiğimiz gibi 551.371 akçelik bir gelire sahiptir (TD 131, s. 1-6). Fakat sancak nahiyelerinden sancakbeyi adına ayrılan gelir toplam rakamdan fazla çıkmaktadır. Bu miktar aşağıda Tablo-1’de gösterilmiştir. Buna göre sancakbeyine tahsis edilmiş olan gelir 612.371 akçe olmaktadır.

Tablo 1. *Sancakbeyi Hasları*

Yer	Geliri
Nefs-i Gazze	206.000
Nahiye-i Gazze	144.955
Nefs-i Kuds-i Şerif	173.000
Nahiye-i Kuds-i Şerif	9.175
Nefs-i Remle	14.000
Nahiye-i Remle	65.241
TOPLAM	612.371

Sancakbeyi hasları incelendiğinde, gelirin büyük bölümünü şehir merkezlerinden elde ettiği görülmektedir. Şehir merkezlerinden elde edilen gelirler arasında, ihtisab, simsariye, serasesan, ağnam, cizye ve badiheva gibi vergi kalemleri bulunmaktaydı. Fakat bu vergi gruplarının tamamı hissesi sancakbeyi için ayrılmamıştı. Gazze şehir merkezi için, ihtisab, simsariye ve serasesan vergilerinin tamamı sancakbeyi için ayrılmıştır. Ağnam, badiheva, cizye, darülvekale, beytülmal ve mal-ı gaib gibi vergi gruplarının ise bir kısmı aktarılmıştır. Zira bu vergi grupları yazılırken ‘an ekiyle birlikte kaydedilmişlerdir. Aynı şekilde Kudüs şehir merkezi için de sadece badihevanın tamamı sancakbeyi için tahsis edilmişken, diğer vergi kalemlerinin bir kısmının aktarıldığını yine bu ‘an ifadesinden hareketle söylemek mümkündür.

Kırsal alandan sancakbeyi için ayrılan gelirler ise toprak mahsullerinden alınan hâsıl ve el-öşr ile bazı köylerdeki himaye vergisinden mürekkeptir.

Zeametler

Osmanlı tımar sistemine göre, geliri 20.000 akçeden 100.000 akçeye kadar olan dirliklere zeamet adı veriliyordu. Bunlar daha ziyade orta dereceli devlet görevlilerine tevcih edilen yerlerdi. Zeametler serbest tımar statüsünde olduklarından, badiheva grubu vergilerin tamamı zaim adı verilen zeametın tasarrufçusu tarafından toplanırdı. Eğer zaim, emredilen sefere kapu halkıyla katılmazsa, dirliği elinden alınmaz fakat bir yıllık geliri müsadere edilirdi.

Zeametlerin başlangıç miktarı 20.000 akçe idi ve bu miktar aynı zamanda kılıç olarak adlandırılan parçalanamaz kısmı ifade ediyordu. Bu sebepten, bir sipahinin üzerine 20.000 akçelik bir zeamet kaydedilirse, icmalli kılıç zeamet olarak adlandırılır ve her ne şekilde mahlûl (boş) kalırsa kalsın parçalanamazdı. Diğer yandan bir sipahiye tahrir sırasında 40.000 veya 50.000 akçelik zeamet tevcih edilirse, buna da icmalli zeamet denirdi. Ancak tevcih edilen miktarın 20.000 akçesi kılıç, geri kalanı ise hisse olarak adlandırılırdı. Böyle bir zeamet mahlûl kaldığında kılıç kısmı parçalanmadan tutulur ve başka bir zaima tevcih edilirdi. Hisse kısmı ise başkalarına tevcih edilebildiği gibi terakki (zam) olarak başka bir zeamete veya tımara verilebilirdi (Sertoğlu, 1992, s. 80-81). Mesela, Gazze miralay

Kasım Bey'in kardeşi Hasan'a tevcih edilen 21.842 akçelik zeamet, mahlûl kaldığında 1.842 akçelik kısmı Yunus oğlu Mustafa'ya verilmiştir. Zeametın kılıç miktarını ifade eden 20.000 akçelik kısım ise zeamet olarak korunmuştur (TD 131, s. 10).

Bunların yanı sıra tahrirde tımar tasarrufçusu olarak kaydedilmiş bir kişinin aldığı terakkilerle geliri 20.000 akçeye ulaştığı takdirde, tasarruf edilen yer zeamet olarak kabul edilir fakat icmalli zeamet sayılmazdı (Ayni Ali, 1280, s. 62). Bu türden bir zeamet mahlûl kaldığında terakkileri bozulup dağıtılabildi. Böylelikle eski haline döndüğünden, tımar olarak tevcihi yapılırdı.

İncelediğimiz defterin 127. sayfasındaki özet kısmında Gazze-Kudüs Sancağı'nda 3 zaim olduğu kaydı vardır. Fakat defterin içinde 4 zaim yazılmıştır. Bu zeamet kayıtları defterin 7, 10, 13 ve 14. sayfalarında olmakla birlikte bu kayıtların aralarına tımar kayıtları da yazılmıştır. Zeamet miktarlarına bakılırsa (Tablo-2), Cafer Bey ve Şam Kethüdası Hüsrev Bey için tevcih edilen miktarların zeamet gelirinden az olduğu görülür. Muhtemelen bu iki zaimin, asıl zeamet tasarruf ettikleri yerler başka bir bölgede olup bu miktarlar zeamet hisselerini oluşturmaktadır.

Gazze-Kudüs Sancağı'nda zeamet tasarruf eden Ahmed Çelebi'nin Gazze miralay olduğu kayıtlıdır fakat hemen kaydın altına atik ifadesi düşülmüştür ve 66.723 akçelik geliri vardır. Sonraki zeamet kaydı ise, bu zamanda Gazze miralay olan Kasım Bey'in kardeşi Hasan'a tevcih edilmiştir ve 21.842 akçelik gelire sahiptir.

Tablo 2. *Zeametler*

Tasarruf Eden	Geliri
Ahmed Çelebi Miralay-ı Gazze (atik)	66.723
Hasan birader-i Kasım Bey Miralay-ı Gazze	21.842
Cafer Bey	16.285
Hüsrev Bey Kethüda-i Şam	10.903
Toplam	115.753

Deftere göre zeamet gelirleri toplamı 115.753 akçedir. Fakat icmal defterin özetinin yapıldığı kısımda zeamet toplamı 104.830 olarak kaydedilmiştir. Bu durumda Şam kethüdası Hüsrev Bey'e tevcih edilen zeamet hissesi, muhtemelen sonradan eklenmiştir.

Tımarlar

Osmanlı Devleti'nde bir kısım devlet görevlilerine hizmetleri karşılığında tasarruf yetkisi verilmiş Senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan dirliklere tımar adı verilmekteydi. Tımarın başlangıç kısmını oluşturan bölümüne, zeamette olduğu gibi kılıç denirdi. Kılıç miktarı sabit olmayıp eyaletlerin statüsüne göre değişmekteydi. Diğer yandan tımarın tevcihi sırasında gelir miktarına göre tezkireli veya tezkiresiz olarak tasarruf yetkisinin sunulması vardı. Bu durumda, tımarın tezkireli veya tezkiresiz olmasına bağlı olarak kılıç

miktarları da değişmekteydi. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi her eyaletin kılıç miktarı farklılık arz ediyordu. Gazze-Kudüs sancağı, Şam Beylerbeyiliğinin bir sancağı olması münasebetiyle, Şam Beylerbeyiliğinin kılıç oranları burada da geçerliydi. Buna göre tezkiresiz tımarların kılıç miktarı 2.000, tezkireli tımarların kılıç miktarı ise 6.000 akçeden başlamaktaydı.

Tezkireli tımarlar, tevcihinde padişah beratının gerekli olduğu tımarları ifade ediyordu. Böyle bir tımar, mahlûl kalırsa yeniden tevcihi için mutlaka padişahın onayından geçmeliydi. Tezkiresiz tımarlar ise beylerbeyinin tevcih etmeye yetkisi olan tımarlardı. Bu tımarların dağıtımında beylerbeyi dilediği kişilere tasarruf yetkisini verebilirdi.

Genel kural tımarların türü ne olursa olsun değişmemiştir. Yani kılıç tabiri, kesinlikle parçalanması uygun olmayan kısmı ifade ederdi. Gazze-Kudüs Sancağı için, 5.999 akçeye kadar olan tımarlar tezkiresiz olarak addedilir ve mahlûl kaldığında kılıç miktarı olan 2.000 akçenin üzerindeki gelirleri dağıtılabılır fakat kesinlikle kılıç miktarına dokunulmazdı. Tezkireli tımarlar için ise 6.000 akçelik kısım dağıtımı yapılamayacak olan alt sınırı yani kılıç miktarını ifade ediyordu. Tezkireli tımarlar mahlûl olduğunda 6.000 akçeden fazla olan gelirlerin yeniden tevcihi yapılabilirdi.

Kılıç kavramının asıl amacı, tımar erbabı öldüğü zaman oğullarına babalarının tımarından verilecek asgari kısmın belirlenmesidir. Zira sipahi çocuğu (sipahizâde) olmak tımar tasarruf etme hakkını da beraberinde getiriyordu. Bu sebepten kılıç miktarının parçalanması veya birden fazla kişiye verilmesi uygun görülmemiştir (Şahin, 1979, s. 933).

Ölen bir sipahinin tımarı yetişkin oğlu varsa ona, şayet birden fazla oğlu var ise müşterek olarak onlara bırakılabilirdi. Ba-nevbet veya münavebe adı verilen bu usulde, tımar kaç kişi üzerine kaydedilmişse, bunlar tımarı bervech-i iştirak tasarruf ederdi. Ellerinde diğer tımarlılar gibi beratları olan bu sipahiler, sefer zamanlarında cebelü göndermez fakat kendileri nöbetleşe sefere katılırlardı (Şahin: 1979, 924). Müşterek tımarlar ölen sipahinin çocuklarına tımarı parçalama imkânı olmadığından toptan verilmesiyle ortaya çıkmıştır (İnalçık, 1987, s. XXIV). 935 (1528) yılında Kasım adlı sipahinin oğulları Yusuf ve İbrahim, Dergâh-ı Mualla'dan gönderilen hükm-i şerif ile bervech-i iştirak üzere tımarın tasarrufuna devam etmişlerdir (TD 131, s. 14).

Bazı durumlarda ise tımar, sipahiler arasında eşit hisseler şeklinde de paylaştırılabilirdi. Mesela, 937 (1530) yılında tasarruf ettikleri tımarlardan mazul olan Haydar ve Hüsrev adlı sipahiler, 5.100 akçelik bir tımarı, her birine 2.550 akçe olmak üzere bervech-i iştirak tasarruf etmişlerdir (TD 131, s. 70).

Sipahi çocukları, babalarından geriye kalan tımarı talip olmayabilirdi. Yedi yıl boyunca tımar tasarrufu için müracaatta bulunmayan sipahizâdeler, raiyyet olarak kaydedilirdi (Barkan, 1937, s. 414). Fakat tımar talebinde bulunmaları halinde bir tımar tevcih edilirdi. Mesela, Çavuş Ali'nin kardeşi Mahmud'a sipahizâde olduğu gerekçesiyle 932 (1525) yılında 3.690 akçelik bir tımar tevcih edilmiştir (TD 131, s. 21). Aynı şekilde Yusuf adlı sipahizâdeye de 936 (1529) yılında 4.545 akçelik tımar tevcih olunmuştur (TD 131, s. 63). Bazı durumlarda sipahizâde olmayan, raiyyetten kişilere de tımar tevcih

edilebilirdi. Ancak bunun için birtakım şartların oluşması gerekliydi. Sancakbeyinin hizmetkârı olup seferlere katılarak, bu seferlerde, kale fethinde bayrak dikmek, yarar diller (esirler) ele getürmek, başlar kesüb defaatle yararlılığı ve dilâverliği görölmek gerekiyordu. Bu sayede raiyyetlikten kurtulup ibtida beratı almaya hak kazanırlardı (Ünal, 2010, s. 173-174). Mesela, 933 (1526) yılında Nasuh b. Cafer için sancakbeyi yarar yiğit ve yoldaş deyu ilamda bulununca 4.250 akçelik tumar, kendisine tevcih edilmiştir (TD 131, s. 54).

Kılıç miktarı, sipahinin zamanla göstereceği hizmetlere göre terakki ettirilebilirdi. Fakat bu ilaveler, sipahinin çocuklarına aynen veya tamamen intikal ettirilmezdi. Bu sayede devlet tumarların, eklemelerle büyütölmüş bir aile mülkü haline gelmesini önlemiştir (Barkan, 1979, s. 295).

Beylerbeyilerin tevcih edemedikleri 6.000 akçe ve daha fazla miktardaki tumarları tasarruf edip mazul olan bir kimseye, kendi talep etmesi durumunda, geliri en fazla 5.999 akçelik tezkiresiz bir tumar, eğer mahlûl ise, bervech-i iltizam usulüyle tevcih edilebilirdi (Gökbilgin, 1968, s. 41). Mesela, İlyas b. Hızır adlı sipahi daha önceleri Şam Sancağı'ndaki tumarından mazul olunca, kendisine Halilürrahman'dan yeni bir tumar bervech-i iltizam üzere elinden gidene bedel tevcih edilmiştir (TD 131, s. 68).

Mazul bir sipahiye daha önce elinden giden tumar tutarında bir tumar mevcut değilse daha sonra eksikiği tamamlanmak üzere yani kusuru teknil olmak üzere mahlûl tumarlardan biri tevcih olunurdu. 935 (1528) yılında Veli'ye tevcih edilen tumar bu türdendir. Veli adlı sipahi daha önce Haleb Sancağı'nda tasarruf ettiğı 3.900 akçelik tumardan mazul olunca kusuru teknil üzere, 3.500 akçelik tumar kendisine buyrulmuştur (TD 131, s. 44). Diğer yandan sipahiye eski tasarruf ettiğı miktarın üstünde bir tumar da verilebilirdi. 935 (1528) yılında İbrahim b. Mahmud'a 5.999 akçelik tumar ziyadesiyle verilmiştir (TD 131, s. 52). Yine tumardan mazul olan fakat yarar kimesne olarak nitelendirilen sipahilere de, eski tumarlarına nazaran fazlaca tevcihât yapılabildi. Mesela, Hacı Ali adlı sipahi yarar kimesnelerden olduğundan ziyadesiyle tevcih edilen bir tumarı, 936 (1529) yılında tasarrufa başlamıştır (TD 131, s. 40).

Bir nedenle dirliğinden memnun olmayan veya bir yolunu bularak daha fazla geliri olan bir tumara sahip olmak isteyen bir sipahi, tumarından feragat edebilirdi. Bu durumda daha sonra talep etmesi halinde kendisine feragat ettiğı tumar miktarınca yeni bir tumar verilebilirdi (Barkan, 1979, s. 295). Mesela, 937 (1530) yılında Hüseyin b. Arslan adlı sipahiye elinden gidene bedel olmak üzere bervech-i iltizam tevcih edilmiştir (TD 131, s. 32).

Bazı durumlarda, sipahiler arasında tumarlar el değıştirebilirdi. Bu el değıştirmeler bervech-i mübadele olarak adlandırılıyordu. Mesela, Kemal Çavuş adlı sipahi tasarruf ettiğı tumarını Mustafa adlı sipahiyle 938 (1531) yılında mübadele etmiştir (TD 131, s. 33).

Tablo 3. *Tımarların Nahiyelere Dağılımı*

Nahiyeler	Adet
Gazze	46
Kuds-i Şerif	40
Remle	25
Halilürrahman	35
Toplam	146

Tablo 3'ten anlaşılacağı üzere Gazze-Kudüs Sancağı'nda en fazla tımar Gazze Nahiyesi'nde (46 adet), en az tımar ise Remle (25 adet) Nahiyesi'nde bulunmaktaydı. Gazze ve Remle'nin bir kaza merkezi olduğu hatıra getirilirse² toplam 71 tımar, sancağın bu kazasında yer almaktaydı. İncelediğimiz defterin tımar kayıtları, Kudüs Nahiyesi'nde 30 tımar olduğunu göstermektedir (TD 131, s. 38-51). Ancak defterin sonuna eklenen iki sayfalık kısımda, Kudüs için kaydedilmiş 10 tımar daha bulunmaktadır (TD 131, s. 129-132). Aşağıda Tablo-4'te tımar sahiplerinin görevleri belirtilmiştir. Ayrıca defterdeki 32 tımar 1530-1531 yıllarında başka sipahilere tevcih edilmiştir.

Tablo 4. *Tımar Tasarruf Edenlerin Statüsü*

Görev Türü veya Tımarın Durumu	Adet
Solak	1
Çavuş	5
Sancakbeyi Kethüdası	1
Kethüda	2
Subaşı	5
Katip	2
Çaşnigir	1
Serasker	3
Serbevvabin	1
Yeniçeri	1
Sipahi	145
Mahlul	1
Arab Aşiretlerine Verilen Tımar	2
Toplam	173

2) Gazze ve Remle Kazası'ndan bu zamanda toplanan ihzar vergisi senelik 3.600 akçedir. Aynı yıl Kuds-i Şerif kazası için bu miktar 1.500 akçedir. Bkz. TD, 131, s. 7

Tablo 4’te görüldüğü üzere Gazze-Kudüs Sancağı’nda tımar tasarruf edenlerin büyük çoğunluğunu sipahiler oluşturmaktaydı. Tımarlardan 1 tanesi mahlûl, 2 tanesi ise Arap aşiretlerin tasarrufuna sunulmuştu. Tımar tasarruf eden Arap aşiretleri, Beni Ata ve Şevalime olup tımarları Gazze Nahiyesi’nde idi (TD 131, s. 36-37).

Bu zamanda Gazze-Kudüs Sancağı’nda tımar tasarruf eden 1 Solak bulunmaktaydı. Solaklar, XVI. yüzyılda seğirdin aşçıları arasından seçilirlerdi (Uzunçarşılı, 1984, s. 218). Bunlar yeniçeri ocağında dört ortaya sahip sultanın muhafız bölüklerinde görev alan kişilerdi. Hizmetlerinde herhangi bir kusur görüldüğü vakit, tımar verilerek oaktan uzaklaştırılırlardı (Çakar, 2008, s. 22). XVI. yüzyılda, eğer bir solak tımara çıkacaksa 15.000 akçelik dirlik verilmesi adetti (Gökbilgin, 1979, s. 748). Nitekim Gazze Nahiyesi’nde tımar tevcih edilen Solak Mustafa’ya 15.313 akçelik gelir tahsis edilmiştir (TD 131, s. 9).

Tablo 4’e göre, Gazze-Kudüs Sancağı’nda 5 çavuş görev yapmaktaydı. Çavuşlar tımar erbabından olan bütün devlet büyüklerinin, sancakbeyi ve beylerbeyilerin hasları ile alaybeyleri ve benzerlerinin dirliklerini teşkil eden yerler kanununca serbest kaydını taşıdıkları için, bunların her türlü idaresini ve asayişini yürütme yetkisinde olan görevlilerdi. Ayrıca, bunlar fermanların yerine ulaştırılması, fermanın gereğinin yerine getirilmesi ve cezaların infazı hususları ile suç olaylarının teftişinde de yetki sahibi idiler (Çakar, 2003b, s. 84).

Dergâh-ı Âlî çavuşları olarak anılan Dîvân-ı Hümâyûn çavuşlarının, yabancı elçilerin karşılanması, padişah veya veziriazam tarafından verilen bir emrin tebliği, idam hükümlerinin icrası ve gözaltında tutulan sefirlere nezaret etme gibi görevleri de vardı. Bunlardan başka, Yeniçeri Ocağı başta olmak üzere Kapıkulu ocaklarında da çeşitli rütbelerde çavuşlar bulunurdu. Bunlar savaş sırasında askerin gerilemesine veya kaçmasına engel olmak için ordu etrafında elleri topuzlu süvariler olarak görev yaparlardı (Köprülü, 1993, s. 237).

Gazze-Kudüs Sancağı’nda ayrıca 5 subaşı ile 4 serasker de görev yapmaktaydı. Çeribaşı olarak da bilinen serasker, sancakta alaybeyinden sonra en yüksek rütbeli subay olup serbest dirlik tasarruf ederdi. Seraskerin vazifesi, memur olduğu yerlerin asayişini temin etmek, sefer sırasında ve muhafazalarda gereken askerleri çıkarmak ve savaşın olmadığı yıllarda iktiza eden muafiyetleri tahsil eylemekti. Seraskerler sancağın bir nahiyelik bölgesinin âmiri konumunda idiler (Taşkın, 2011, s. 60-61).

Subaşılar ise, beylerbeyi ve sancakbeyinin kendi yönetim bölgesindeki güvenliği sağlamakla mükellef kişilerdi. Subaşı, Osmanlı Devleti’nin klasik çağı boyunca doğrudan merkezden atanan, idarî ve askerî görevleri olan bir örf mensubu iken, sonraları beylerbeyi ve sancakbeyi tarafından atanan bir duruma gelmiştir (Akdağ, 1955, s. 50; İlgürel, 1981, s. 1276). Sancaklar kendi içerisinde subaşılıklara ayrıldığından, sancakbeyi kendi adamlarını atayabilirdi. Mesela, Remle’de tımar tasarruf eden Mustafa Subaşı, Üveys Bey’in adamlarındandı (TD 131, s. 53).

Diğer yandan bazı üst dereceli görevlilerin kapıcıları ve kapıcıbaşları olurdu. Bu kişiler de tımar tasarruf ederlerdi. Mesela, 933 (1536) yılında tımar tasarruf eden Yusuf adlı sipahi, Süleyman Paşa’nın kapıcıbaşısıydı (TD 131, s. 56).

Bunların yanı sıra tımar tasarruf edenler arasında Sancakbeyi kethüdası, kethüda, kâtip, yeniçeri, çarşıgır gibi görevliler de bulunuyordu.

İncelediğimiz defterde bazı sipahilerin kökenlerine ait bilgiler de bulmak mümkündür. Fakat bunlar oldukça sınırlıdır. Zira sadece 3 sipahinin kökeni belirtilmiş, birinin ise yeni Müslüman olduğu kaydedilmiştir. Kökeni belirtilenlerden, Serasker Mustafa Selanikli (TD 131, s. 60), Yusuf Çerkes (TD 131, s. 41), Lütfi (TD 131, s. 27) ise Arnavud'dur. Gazze'de 934 (1537) yılında 3.541 akçelik tımara mutasarrıf olan Mehmed'in ise yeni Müslüman olduğu belirtilmiştir (TD 131, s. 34).

Tımar erbabının isimleri kaydedilirken, birkaç farklı yol denenmiştir. Mesela, Canbay, Mehmed, Veli, Timurboğa gibi kendi isimleriyle kaydedilenler yanında, İsa b. Musa, Hasan b. Yunus, Halil b. Yusuf gibi babalarının adlarıyla yazılanlar da mevcuttur. Bunun yanı sıra sipahiler, devlet erkânından bağlı buldukları kişiler veya akrabalık bağı bulunan kişilerle birlikte de yazılmıştır. Mesela, Musa adlı sipahinin Üveys Bey'in adamlarından olduğu kaydedilmişken, Mahmud adlı sipahinin ise Çavuş Ali'nin kardeşi olduğu yazılmıştır. Bunlardan başka yine sipahizade olan kişilere de işaret edilmiştir.

Tımar erbabının isimlerine bakılırsa, Kanbay, Canbay, Orhan, Timurboğa, Sevindik, Karagöz, Arslan, Kılıç, İrek, Bali gibi Türkçe isimler, Hüsrev, Rüstem, Sührab, Şirmerd gibi Farsça isimler ve Ahmed, Mehmed, Mahmud, Yusuf, Ali, Hasan, Hüseyin, Kubeys gibi Arapça isimler kullanılmıştır.

Sonuç

Osmanlı topraklarına dâhil edilen herhangi bir yerin vergi kaynaklarının belirlenmesi ve elde edilecek gelirin ne şekilde dağıtılacağına tespiti, devlet için önemli meseledir. Sancaklar merkeze alınarak yapılan sayımlar sonucu ortaya çıkan gelir kaynakları belirlendikten sonra, orada görev yapan devlet görevlilerine, belirli oranlarda dağıtım yapıldı.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Gazze ve Kudüs Sancağı'nda 173 tımar ve 4 zeamet, devlet görevlilerine gelir karşılığı tahsis edilmiştir. Zeametlerin iki tanesi, zeamet kılıç miktarının altındaki gelirler şeklinde tevcih edilmiştir. Bu durum zeameti tasarruf eden şahısların, Gazze ve Kudüs'ten, sadece hisse aldıkları sonucunu çıkarmaktadır. Asıl tasarruf ettikleri zeametler ise muhtemelen başka sancaklardadır. Tımarların büyük çoğunluğunu tezkiresiz tımarlar yani Beylerbeyilerin vermeye yetkili olduğu tımarlar oluşturmaktadır. Tımar dağıtımlarının çoğunda açıklayıcı ifadelere yer verilmiştir. Tımarın ne zaman, hangi sebeple ve hangi usulde tevcih edildiğini, bu açıklamalardan görmek mümkündür.

Sonuç olarak Gazze ve Kudüs Sancağı'nda Tımar sistemini, dağıtım ve işleyiş yönünden, devletin diğer bölgelerinden farklı değildi. Genel anlamda devlet, tımar sistemi sayesinde tımarlı sipahi adı verilen askerlerin yetiştirilmesini sağlıyordu. Bunun yanı sıra mevcut gelir getirebilecek toprakların işletilmesi de memurlar aracılığıyla temin ve takip edilmiş oluyordu. Bu açıdan bakıldığında tımar sistemi, askerî, iktisadî, malî ve idarî birçok amaca hizmet ediyordu. Gazze ve Kudüs Sancağı'nda da devletin tımar sistemi sayesinde etkin bir kontrol mekanizması geliştirdiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Kaynakça

1. Arşiv kaynakları

BOA, TD, 131.

BOA, TD, 427.

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) II: Şam, Gazze, Safed, Salt-‘Aclûn, Haleb, Hama-Humus, Trablus, ‘Ayntâb, Birecik, Adana, ‘Üzeyr, Tarsus, Sis, Mar ‘aş ve Boz-ok Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1999.

2. Tetkik eserler ve risaleler

Akdağ, M. (1955). Osmanlı müesseseleri hakkında notlar. *DTCFD*, XIII/1-2, Ankara, s. 27-51.

Ayni, A. (1280). *Kavânin-i âli Osman der hulâsa-i mezâmin-i defter-i dîvân*, İstanbul.

Barkan, Ö. L. (1937). Osmanlı İmparatorluğunda çiftçi sınıfının hukukî statükosu. *Ülkü Mecmuası*, X, 414-422.

Barkan, Ö. L. (1979). Tımar. *İA*, XII(I), 286-333, İstanbul.

Çakar, E. (2008). Suriye’de erken dönem Osmanlı timâr düzeni: Hama ve Humus örneği. *FÜ Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, V(2), 1-26, Elazığ.

Çakar, E. (2003a). XVI. yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin idarî taksimatı. *FÜSBD*, 13(1), 351-374, Elazığ.

Çakar, E. (2003b). *XVI. yüzyılda Haleb sancağı (1516-1566)*. Elazığ.

Gökbilgin, M. T. (1968). Kanûnî Sultan Süleyman’ın timâr ve zeamet tevcihi ile ilgili fermanları. *Tarih Dergisi*, XVII/22, 35-48, İstanbul.

Gökbilgin, M. T. (1979). Solak. *İA*, X, 748, İstanbul.

İlgürel, M. (1981). XVII. yüzyıl Balıkesir şer’iyye sicillerine göre subaşılık müessesesi. *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler*. II, 1275-1281, Ankara.

İnalcık, H. (1987). *Hicrî 835 tarihli sûret-i defter-i sancak-i Arvanid*. Ankara.

Köprülü, O. F. (1993). Çavuş. *DİA*, VIII, 236-238, İstanbul.

Kunt, İ. M. (1978). *Sancaktan eyalete 1550-1650 arasında Osmanlı ümerası ve il idaresi*. İstanbul.

Sertoğlu, M. (1992). *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*. İstanbul.

Şahin, İ. (1979). Timâr sistemi hakkında bir risâle. *İÜEFTD*, XXXII, 905-935, İstanbul.

Taşkın, Ü. (2011). *Osmanlı idaresinde Safed (1516-1600)*. Elazığ.

Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı devlet teşkilatında kapukulu ocakları I*. Ankara.

Ünal, M. A. (2010). *Osmanlı müesseseleri tarihi*. Isparta.

Ek-A: Gazze Tımarları

Tasarruf Eden	Geliri
Mustafa Solak	15.313
Mehmed Çavuş	11.060
Hacı Ali	5.998,5
Timurboğa	8.070
Rüstem Kethüda-i Mirliva-i Gazze	9.000
Yusuf ve İbrahim veledat-ı Kasım	3.049
Musa merdüm-i Üveys Bey	10.103
Süleyman ibn Ahmed Hulvi	7.010
Mehmed Subaşı	7.000
Kara Sudi ve Yusuf ibn Nasuh	7.000, 3.125
Haydar merdüm-i Süleyman Paşa	6.035
Süleyman b. Abdullah	5.100
Mehmed merdüm-i Musa Bey	4.026
Cafer b. Mehmed merdüm-i Kasım Bey	4.175
Arslan ve Behram merdüman-ı Üveys Bey Mirliva-i Gazze	7.500, 6.000, ahar 650
Pir Ali merdüm-i Üveys Bey mirliva-i Gazze	2.860
Hızır	5.825
Yakub merdüm-i Üveys Bey	3.180
Mahmud birader-i Çavuş Ali	2.690
Hasan merdüm-i Bali Ağa	5.058?
Alibay Küçük (Göcek)	6.370
Sinan Subaşı	4.268
Mustafa Subaşı	5.999
Canbay	2.850
Mehmed	4.100
Hüseyin birader-i Çavuş Bekir	5.999
İyas merdüm-i Mehmed Paşa	5.075
Çavuş Yunus	3.027
Mehmed b. Abdullah	3.462
İsa b.Musa, Hasan b. Yunus, Halil b. Yusuf, Mehmed birader-i Çavuş Mahmud	3.100, 4.150, 6.250, 5.600
Numan b. Abdullah ve Arnavud Lütfi	4.000, 3.050
İsmail	5.202
Mehmed b. Abdullah	4.955
Mehmed	3.118
Hüsrev b. Pir Kulu	4.003
Kılıç merdüm-i Davanbay	3.100
Hasan Katib	5.999
Hüseyin b. Arslan	3.681
Seyyid b. İlya	10.000
Kemal Çavuş b. Bali	5.999
Mehmed Yeni Müslüman	3.541
Kabil Korkmaz	3.633
Orhan ve Çaşnigir Mehmed	3.667, 3.136
Kanbay birader-i Alibay	5.999
Arab-ı Beni Ata	10.611
Arab-ı Şevalime	14.369

Ek-B: Kudüs Tımarları

Tasarruf Eden	Geliri
Ali Serasker	5.999
Murad	6.533
Musa b. Veli	5.125
Mehmed el-Katib merdüm-i Üveys Bey	7.800
Hacı Ali	5.146
Canbolad merdüm-i Yusuf Bey	4.420
Yusuf Çerkes	3.000
İbrahim birader-i Ahmed Bey	4.120
Behlül	5.126
Ömer merdüm-i Hüsrev Paşa	3.573
Veli	7.391
Ahmed merdüm-i Karka Ağa	4.669
Sevindik b. Piri	3.615
Veli	3.500
Hacı İshak	4.015
Veli İbn İsmail	3.620
Hüseyin b. Süleyman ve Şah Veli	3.040, 2.389
Hasan b. Ahmed	4.279
Yakub b. Turhan	4.174
Sührab	5.999
Çavuş Ali	5.799
İrek merdüm-i Kayıtbay ve Hasan b. Ali	3.000, 4.500
Nasuh b. Cemre	5.980
Mustafa b. İskender	5.999
Ali veled-i Haydar	3.120
Mehmed ve Habil	4.500, 3.000
Murad ve Hüsameddin	3.500, 4.120
Mehmed b. Necmeddin ve Süleyman b. Seydullah	3.520, 4.554
Derviş b. Ahmed	3.000
Şeyh merdüm-i Mustafa Bey	4.650
Derviş b. Piri	4.000
Mehmed b. Cafer	3.140
İshak b. Veli Bey	5.309
Ali ve Mehmed	3.100, 4.542
Mustafa birader-i Yusuf Subaşı	3.000
Murad	5.140
Divane İskender	5.999
Yusuf	5.999
Ahmed Divane	5.999
Ali	5.999

Ek-C: Remle Tımarları

Tasarruf Eden	Geliri
Yusuf	5.999
İbrahim b. Mahmud	5.999
Mahlul	5.220
Mustafa Subaşı merdüm-i Üveys Bey	8.046
Nasuh b. Cafer	4.250
Emin b. Ahmed	4.200
Mahmud b. Abdullah ve Katib Ali	4.100, 4.070
Ahmed b. Ali ve Şeyh	5.999, 4.108
Hacı İskender merdüm-i Karacibzade	5.590
Yusuf Serbevvabin-i Süleyman Paşa	6.531
Yusuf b. Ali	6.300
Canbirdi birader-i Ahmed Bey	5.999
Ali veled-i Yusuf	3.516
Sadık b. Kasım	5.010
Yusuf veled-i Abdullah	4.000
Hüseyin b. Abdullah	5.800
Mustafa Selanik Serasker	5.999
Hüseyin	4.150
Yusuf b. Abdullah merdüm-i Canbulad	4.605
Ali b. Abdullah	5.495
Hacı İshak b. Emin Çavuş	5.054
Şirmerd ve Süleyman ve Hüseyin b. Bali	4.000, 2.660, 3.190
Yusuf ve Karagöz	4.100, 4.100
Yusuf Sipahizade	4.545

Ek-D: Halilürrahman Tımarları

Tasarruf Eden	Geliri
Yakub	5.049
Hacı Sinan merdüm-i Yunus Paşa Serasker	3.770
Nasuh birader-i Yakub	4.640
Cafer b. Abdullah ve Ali b. Mahmud	5.955, 4.175
Mustafa b. Rüstem	4.050
Sevindik b. Ahar?	4.270
Hüseyin	4.650
Nevpiri b. Yusuf	3.190
Ali b. Mehmed	5.999
İlyas b. Hızır	4.000
Hamse b. Hızır	3.140
Ali	3.150
Haydar ve Hüsvrev	2.550, 2.550
Sadi b. İbrahim	5.175
Ahmed Yeniçeri ve Kara Ali	6.100, 4.095
Mustafa b. Yusuf	3.400
Ahmed b. Ali	3.600
Hüdavirdi	3.650
Ahmed b. Yusuf	3.010
İbrahim b. Abdullah	5.999
Kasım b. Abdullah	4.100
Cafer b. İskender	4.050
Ahmed b. Abdullah	3.530
Yusuf b. Pir Ahmed	3.550
Kubeys, Şehsuvar, Yusuf b. Mustafa	5.999, 5.010, 4.100
Bali b. Abdullah ve Ali Yunus Ahmed Bey	5.899, 5.400
Yusuf b. Mehmed	4.200
Ferhad b. Abdullah	4.500
Halil	4.047
Ahmed b. Kasım	3.570
Mehmed b. Ali, Seyyid Ali b. Yakub	3.100, 3.100
Mehmed	4.500
Bekir	3.150
Mahmud Kethüda, Hasan Subaşı, Süleyman merdüman-ı Süleyman Paşa, Hisse-i ahar	6.400, 6.200, 4.595, 2.905
Veli Sayyad	5.050